

СВІТОВА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА: ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті розглядаються проблеми Світової фінансово-економічної кризи, її глобальні тенденції, а також вплив функціональних особливостей української економіки на хід розгортання глобального дисбалансу на території України. Проаналізовано ключові показники передкризового стану економіки США. Визначено терміни формування кризових трендів в економіці Сполучених Штатів де-юре і де-факто. Виділено основні причини, що спровокували падіння американського і світового фінансового ринку в цілому. Охарактеризовано глобальні проблеми економічного життя в галузі синхронності розвитку реального і фінансового секторів економіки, рівня довіри на інвестиційному полі, функціонування фондових ринків, рівня реально підкріплених цінних паперів, балансу заощаджень та інвестицій, стану платіжного балансу і зовнішнього боргу. Розглянуто припущення про те, що доларова емісія не є основоположною причиною кризи. Виділено фундаментальну причину сучасної кредитно-грошової системи, що провокує циклічні падіння ринку і, як наслідок, зміна системи міжнародних відносин в цілому.

Досліджено основоположні фактори, вплив яких істотно підштовхнув падіння економіки і міжнародного статусу України в період гострої фази кризи. Виділено монетарні, управлінські, промислові, координаційні складові низької ефективності державного та приватного управління в країні. Проаналізовано вплив кожного з них на окремі сектори економіки України. Визначено проблема відсутності бачення стратегічного вектора розвитку стани. Виділено ключову проблему низького рівня контролю та відповідальності за виконання стратегічно пріоритетних завдань.

Ключові слова: Світова фінансово-економічна криза, напрямки кризової розбалансування, криза в Україні, антикризове управління.

В статье рассматриваются проблемы мирового финансово-экономического кризиса в его глобальных тенденциях, а также влияние функциональных особенностей украинской экономики на ход развертывания глобального дисбаланса на территории Украины. Проанализированы ключевые показатели предкризисного состояния экономики США. Определены сроки формирования кризисных трендов в экономике Соединённых Штатов де-юре и де-факто. Выделены основные причины, спровоцировавшие падение американского и мирового финансового рынка в целом. Охарактеризованы глобальные проблемы экономической жизни в области синхронности развития реального и финансового секторов экономики, уровня доверия на инвестиционном поле, функционирования фондовых рынков, уровня реально подкреплённых ценных бумаг, балансом сбережений и инвестиций, состояния платёжного баланса и внешнего долга. Рассмотрено предположение о том, что долларовая эмиссия не является основополагающей причиной кризиса. Выделена фундаментальная причина современной кредитно-денежной системы, провоцирующая циклические падения рынка и, как следствие, изменение системы международных отношений в целом.

Исследованы основополагающие факторы, влияние которых существенно подтолкнуло падение экономики и международного статуса Украины в период острой фазы кризиса. Выделены монетарные, управленческие, промышленные, координационные составляющие низкой эффективности государственного и частного управления в стране. Проанализировано влияние каждого из них на отдельные сектора экономики Украины. Определена проблема отсутствия видения стратегического вектора развития станы. Выделена ключевая проблема низкого уровня контроля и ответственности за выполнение стратегически приоритетных задач.

Ключевые слова: мировой финансово-экономический кризис, направления кризисной разбалансировки, кризис в Украине, антикризисное управление.

Problems of the global financial and economic crisis in its global trends as well as the impact of functional features of the Ukrainian economy on global imbalance course in Ukraine. Key performance indicators of the pre-crisis state of the U.S. economy are analyzed. De jure and de facto terms of crisis trends formation in the economy of the United States are determined. Basic

reasons which provoked the fall of the U.S. and global financial markets as a whole are defined. The global problems of economic life such as the synchronicity of real and financial sectors of economy, the level of confidence in the investment field, the functioning of stock markets, the level of actual backed securities, savings-investment balance, balance of payments and external debt are characterized. The assumption that the dollar emission is not the underlying cause of the crisis is considered. The fundamental cause of the current monetary system is highlighted. It provokes a cyclical decline in the market and as a result, changes in the system of international relations in general.

Underlying factors which influence significantly pushed the economy and the international status of Ukraine falling during the acute phase of the crisis are investigated. Monetary, managerial, industrial, coordinating components of low efficiency of public and private governance in the country are assigned. The effect of each sector of the economy of Ukraine is analyzed. The problem of lack of strategic vision development vectors is defined. The key problem of low levels of control and responsibility for the implementation of strategic priorities is highlighted.

Key words: *global financial and economic crisis, the areas of crisis imbalances, the crisis in Ukraine, crisis management.*

Структурна перебудова світової економічної моделі стала основним осьовим компонентом розвитку системи міжнародних відносин. Розбалансування фінансово-кредитної моделі швидкими темпами знекровлює стовпи, на яких все ще тримається однополюсний світ. Підрив міри вартості змушує по новому дивитися не лише на матеріальні складові могутності але і на управлінський потенціал окремих суб'єктів міжнародних відносин. В умовах тотального скорочення попиту та масового впровадження новітніх технологій в систему ресурсовидобичі, традиційна геополітика контролю стратегічних родовищ втрачає здатність ефективно функціонувати. Для Сполучених Штатів це означає зменшення впливу в світі та скорочення власних технологічних ланцюжків до рівня рентабельності, що має місце на американському континенті. З точки зору країн, що претендують на підвищення власного статусу, таке розгортання свідчить про можливість малими силами отримати значні переваги на фоні відсутності інструментів ефективної протидії з боку гегемона.

Проблемою Світової фінансово-економічної кризи займаються багато дослідників. Серед них виділяються К. Кравчук [4], Ю. Уманців [9], М. Пузир [14], М. Фесенко [10], А. Гальчинський [2]. Їх роботи висвітлюють такі питання, як причини фінансово-економічної кризи 2008 року, її розвиток і вплив на провідні країни світу взагалі та Україну зокрема, виділяють комплекс питань, які необхідно терміново вирішувати та надають власні антикризові заходи, хоча і фрагментарного характеру.

Щодо зарубіжних учених, то найбільшу увагу досліджуваним питанням приділяли Р. Хіт [11], та Р. Бірнінгем [15], Дж. Сорос [1]. Основна частина їх висновків ґрунтуються на основі того, що капітал не циркулює в світі, а перетікає з одної території на іншу, що і зумовлює кризові явища в наслідок недостачі грошової маси в середині окремо взятої країни.

Метою статті є визначення основних глобальних та національних факторів, які вплинули на хід кризового розбалансування в Україні.

Ще з початку XXI століття «формується пост-індустріальна економіка, а тому глобальна криза зароджується не на периферії, як це було в 1997-1998 роках, а в центрі світової економічної системи»

[12, с. 36]. Фактичний відлік формування комплексу дисбалансів можна розпочинати з 1991 року, коли адміністрація Джорджа Буша старшого прийняла рішення про продовження стимулювання економіки шляхом зростання навантаження на окремі суб'єкти, що в широких колах отримало назву «рейганоміка». Звичайно, в умовах жорсткого протистояння двох систем, такого роду інструмент був життєво необхідним, разом з тим, досягнення виграшу мало б автоматично означати анулювання «мобілізаційного» курсу, чого не було зроблено. Внутрішня проблема почала загострюватись на міжнародному рівні в результаті відсутності силових та ідеологічних протитягів. Головний парадокс мав місце на території постсоціалістичного табору, де система життєвоважливих інтересів як окремих суб'єктів, так і пострадянського простору в цілому, змістила акценти з макро на мікро рівень, тобто була втрачена інтегральна цілісність блоку як єдиної системи.

Де-юре, факт глобального розбалансування було зафіксовано 15 вересня 2008 року, після банкрутства Lehman Brothers та повального спаду котувань на фондових біржах. По факту ж, початком падіння стали «банкрутства «доткомів» у період з 1998-го до 2001 рр.» [10, с. 32] – компаній, що повністю засновувалися на роботі в рамках Інтернет мережі. Щоб виправити ситуацію, глава ФРС Алан Грінспен «знизив ставку за період з 2001 по 2003 з 6 до 1 %, при цьому уряд збільшив державні витрати і знизив податкове навантаження, що зумовило стрімке зростання дефіциту бюджету, який до цього протягом декількох років був профіцитним, з 158 млрд дол. у 2001 р. до 412 млрд дол. у 2004 р., дефіциту платіжного балансу з 415 млрд дол. у 2000 р. до 850 млрд дол. у 2006 р., а також зовнішнього боргу, що виріс майже в 2,3 рази – з 3,865 трлн дол. до 9 трлн. дол. восени 2007 . Все це відбувалося за адміністрації Буша» [6].

Реакцією стало швидке зростання цін на нерухомість з 2001 до 2005 рр. Причина для цього полягала не лише в низьких процентних ставках по кредитам, але і м'яких підходах кредиторів до оцінки платоспроможності позичальників.

2008 року розпочалася гостра фаза кризи. У своєму ядрі вона мала цілий ряд причин, дослідження

яких є центральним у розумінні причинно-наслідкових зв'язків подій, що відбуваються на міжнародній арені. Отже світовий фінансовий ринок являє собою найпотужніший інструмент перерозподілу фінансових ресурсів. Його головними завданнями є мобілізація ресурсів та їх ефективне розміщення в економіці, а також хеджування фінансових ризиків. Проте, внаслідок свого розвитку, відбулася певна трансформація. Оскільки головною метою суб'єктів ринку є максимізація прибутків та швидкість їх одержання, то механізм ланцюжку створення нової вартості, який містить виробничу складову і характерний для промислового капіталізму, дедалі більшою мірою став поступатися іншим зв'язкам. Це призвело до того, що процеси перерозподілу за допомогою фінансового ринку стали організовуватись за принципом піраміди, де спекулятивні потоки грають головну роль. Такої самої точки зору притримуються досить багато дослідників. Наприклад, В. Каспрук вважає, що саме «спекуляції «керрі-крейд» (в основі яких – купівля високоприбуткової і продаж низькоприбуткової валюти) створювали всю економічну систему країн із високоприбутковими валютами» [5, с. 127]. Це і спровокувало дефолт Ісландії. Загалом же щоденний обсяг операцій на світовому валютному ринку у 2007 році складав майже 2 трлн. дол. За експертними оцінками, тільки 5-7 % їх загальної суми пов'язані з реальною економікою, решта – спекулятивні трансакції. Останнім часом, частка позик цими суб'єктами зростала на 15-20 % щорічно, а банки почали дедалі більше перетворюватись на інститути обслуговування таких спекулятивних потоків. У той самий час А. Гальчинський зазначає, що «у структурі «глобальної ліквідності» комерційних банків, частка «сильних» грошей, які створюються безпосередньо центральними банками, становить тільки 1 %, а решта – так звані «peag money» (майже гроші). Отже, витоки кризи слід шукати у пропорціях, які характеризують сформовану в останні десятиліття структуру грошей та співвідношення повних і неповних грошей (квзигрошей)» [2, с. 8].

Наступною проблемою в фінансовій сфері стало полегшення процедури отримання кредиту і підвищення рівня довіри, чому від частини сприяла Федеральна резервна система, суттєво знижуючи ставку. Через це багато людей брали кредити і вкладали їх у цінні папери, вартість яких засновувалась на ціні нерухомості. Такі спекуляції «поки нерухомість дорожчала, а це в США продовжувалось протягом багатьох років, вважались безпрограшними. Влада зняла багато обмежень на залучення кредитних ресурсів, і в результаті їх об'єм у багатьох інвесторів став в рази перевищувати власні активи» [13, с. 4]. Такі дії не могли тривати вічно і врешті-решт, після початку процесу здешевлення нерухомості, призвели до неповернень, а як наслідок і до банківських криз.

Наступний момент, який необхідно охарактеризувати, ще колосальні дисбаланси, які виникли в світовій економічній системі. Про них вже згадувалось, коли мова йшла про кількість реально підкріплених цінних паперів на світових фінансових ринках. Проте основа дисбалансу була створена з причини перенесення розвинутих країнами своєї промисловості в інші держави. Цей фактор, здебільшого, і зумовив

перетворення США на центр емісії грошей і осередок споживання. Економічне зростання країн виробників, підштовхувало емісію коштів у США, а вже потім фінансові кошти рухалися назад, причому одна частина у вигляді іноземних інвестицій у корпоративні активи, а інша у вигляді зовнішніх запозичень, які і створювали зовнішній борг казначейства. Також треба відмітити, що суттєвим у розхитуванні системи був баланс між заощадженнями та інвестиціями, який у Сполучених Штатах з 2005 року був від'ємним. Отже, фінансові та споживчі дисбаланси, хоча поки і не складають критичної величини, але якщо темпи розвитку збережуться, то вже в найближчому майбутньому, вірогідно, можуть з'явитися нові осередки кризи.

Наступною вагомою причиною світової дестабілізації можна назвати завищення оцінок та роздування світових фінансових ринків. Цей чинник дуже тісно пов'язаний з першою причиною і полягає в віртуалізації фондового ринку. За нормальних умов акції підприємств коштують грошей. Але головна, майже єдина інвестиційна цінність акцій на класичному ринку визначається прибутковістю підприємства, тобто можливістю одержати дохід у вигляді частини прибутку, що розподіляється між акціонерами. Вартість акцій тим вища, чим вищий щорічний прибуток на вкладений капітал. На віртуальному фондовому ринку ситуація буде інша. Справа в тому, що прибуток там має третьочергове значення. А головне – зростання капіталізації і, відповідно, зростання вартості акцій. У цьому головний дохід інвестора. Це означає, що загальний об'єм грошей в цій системі збільшується в десятки разів, що не відповідає можливостям реального економічного прибутку, і як наслідок в якийсь момент призводить до критичного дисбалансу та кризи. Ще одним вагомим фактором, який впливав на фінансові ринки був оціночний механізм. «Практика рейтингових фірм була специфічною: дані для визначення ними рейтингових показників надавали самі клієнти, (корпорації), і їх включення без перевірок в рейтингові списки мало слугувати «підтвердженням» віртуальної правдивості наданої ними інформації. Розпочаті скандали взагалі поставили під питання якість і надійність рейтингових індикаторів, що публікуються» [3, с. 61]. Цей механізм також зумовив суттєве роздування ринку і прискорив його руйнування. І в цьому контексті, саме процес кризового вирівнювання став природним, адже система фондового ринку здебільшого нагадує математичну формулу, яка в будь-якому випадку буде прагнути до рівноваги.

Досить багато дослідників до фундаментальних причин кризи відносять перевиробництво федеральною резервною системою долара США, хоча до таких висновків треба відноситись досить помірковано, адже долар є світовою валютою, отже, треба враховувати і зовнішній попит на нього. Крім того, вся система фінансово-кредитних інститутів дозволяє утримувати більшість коштів на фондовому ринку, не створюючи монетарної інфляції. Це звичайно не вирішення проблеми, але даний інструмент дозволяє виграти достатньо часу для інших методів регуляції.

Останнім компонентом спаду світової економіки є системна проблема циркуляції грошових потоків у світі. Для успішного розвитку будь-якої національної

економіки необхідно задовольнити потреби внутрішнього господарства в грошах без інфляції. З цією метою уряди країн використовують або схему внутрішніх запозичень (фактично друк готівки чи створення безготівкових грошових одиниць у розрахунку на майбутнє економічне зростання) або бере зовнішні запозичення. Основним методом розподілу коштів є видача кредитів комерційним банкам, які мають розподіляти кошти серед споживачів. З метою нівелювання різких спадів економічної активності на прикінцевому етапі виплати кредиту була створена система соціальних гарантій для підтримання адекватного та прогнозованого рівня споживання в середньостроковій перспективі. Разом з тим, в момент масового технологічного переоснащення, широко відомого під назвою довгі цикли Кондратьєва, відбувається падіння загального попиту на продукцію старого технологічного циклу, через відсутність необхідної кількості споживачів, але система продовжує продукувати капітал для подальшого розширення, яке не відбувається. Для прикладу можна сказати, що в 2008 році в США на кожен долар в обігу доводилися два долари кредитів, у Європі на один євро – близько 1,8 єврокредитів, причому більшість видані на придбання споживчих товарів. Для вирішення проблем країни включаються друкарські машини кредитно-грошової системи США, що викликає інфляцію долара, тобто його знецінення. Всі світові валюти прив'язані до долара, а отже починають знецінюватися разом з ним. Інфляція всіх валют у світі знецінює вартість всесвітньої маси грошей. Брак грошей починає відчуватися гостро всюди. В цих умовах Сполучені Штати залишаються у виграному становищі, адже в їх валюті проводиться більшість кредитних операцій, а отже попит на долар, як засіб платежу залишається досить високим. Таким чином «ми сьогодні спостерігаємо феномен «відкладеної» інфляції» [5, с. 129].

Що стосується факторів, які додатково вплинули на перебіг кризового розбалансування в Україні, то їх питома вага достатньо сильно тисне на можливості управлінської еліти в площині антикризових заходів.

Вірогідно найбільш проблемним компонентом національної системи управління є відсутність суверенної грошової системи. Вільна конвертація валютних потоків не лише знижує ефективність антикризових заходів на порядок, але і провокує відтік вільних коштів з внутрішнього ринку. В реальному секторі економіки дуже гостро стоїть проблема низької монетизації господарства. Такого роду проблема характерна для усього пострадянського простору, адже відсутність обортових коштів призводить лише до провокування тарифної інфляції. Про цю проблему вельми розмови давно. Ще в 1998 році Економічний форум країн СНД у Санкт-Петербурзі констатував укр. «низький рівень монетизації економіки як одну з головних проблем Співдружності» [7]. Крім того, існує реальна проблема макроекономічного планування розвитку країни, тобто не існує плану вливання внутрішніх грошових ресурсів у великі національні проекти. Постановка стратегічних цілей дозволяє зм'якшувати кризові удари, адже в умовах радіння ринків, лише державна підтримка дозволяє інвесторам побачити

реальний прибуток в галузі та знизити ризики неповернення вкладень. З точки зору держави, вмикається мультиплікатор зростання, що пришвидшує виконання поставлених завдань.

Наступним блоком проблем є висока інтегрованість окремих кластерів в різні економічні моделі. Диверсифікація ринків без замкнутого циклу виробництва призводить лише до експоненційного падіння об'єму збуту. Тобто якщо одне підприємство виробляє сільськогосподарську продукцію лише для експорту в ЄС, а інше в РФ, то без координації експорту обидва отримають збитки від падіння попиту на окремих ринках, адже логістична система не в змозі швидко переорієнтуватись з одного об'єкту на інший. Ще гірша ситуація в хімічній промисловості, яка повністю залежить від зовнішнього ринку. Ця галузь не має мінімального економічно обґрунтованого ринку збуту в середині країни, що спричиняє неможливість адекватно реагувати на просідання з боку держави. Зокрема спад в 2012 році склав 19,1 % [8].

Останнім великим блоком питань, що відображають проблемність української економіки є не чітке управлінське розмежування. Мова йде про дублювання повноважень окремих органів. Зокрема до 2012 року між СБУ, податковою службою та МВС в галузі контролю та протидії незаконним експортно-імпортним операціям. Відсутність реального єдиного центру координації зусиль між міністерствами. Для прикладу можна згадати постійні баталії між Міністерством економічного розвитку та торгівлі та Міністерством фінансів під час формування річних бюджетних планів. У галузі виробництва існує величезна прірва між приватним та державним секторами. І мова йде не лише про доступ до кредитних ресурсів, який між іншим має бути пільговим для державних підприємств, а і про методи управління і збуту, які на прояво вищі в приватних організаціях. І на останок існує проблема відсутності «репресивної» машини для осіб, що є представниками держави. Справа в тому, що до сьогоднішнього моменту не створено дієву систему використання державних коштів, а точніше державних інвестицій. Тут мова йде не про органи влади як окремі структурні підрозділи, а про формування та впровадження загальнодержавного плану дій щодо економічного зростання, не важливо чи шляхом створення державного підприємства, чи через використання приватного капіталу, але рівень притягнення до відповідальності за такого роду недопрацювання потребує значної уваги.

Таким чином, під час розгляду питань напрямів розбалансування світової фінансово-економічної системи було виділено ряд проблемних складових.

1. На глобальному рівні:

- асинхронність розвитку фінансового та реального секторів економіки;
- неврахування інвесторами системних ризиків на ринках;
- створення віртуального фондового ринку та роздування його до величезних розмірів;
- загострення дисбалансів між обсягами заощаджень та інвестицій;
- тривала дефіцитність поточного рахунку платіжного балансу через домінування споживчого імпорту та надмірних платежів за зовнішнім боргом;

– надання інвесторам неправдивої інформації через завищений рівень довіри;
– кредитний метод стимулювання кінцевого споживача, який в довгостроковій перспективі призводить до падіння загального попиту.

2. На національному рівні:

- відсутність суверенної грошової системи;
- не чітке управлінське розмежування;
- проблема постановки стратегічних завдань;

– висока інтегрованість окремих кластерів в різні економічні моделі;
– низька централізація та координація державного апарату вищої ланки.

Таким чином, світова фінансово-економічна криза є результатом фундаментальних дисбалансів, які свідомо закладалися під час боротьби двох наддержав. Крім того, загальний тренд було підсилено національними компонентами, які у випадку скорочення загального об'єму ринку більше не можуть існувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бірнінгем Р. Фінансування економічного розвитку / Р. Бірнінгем, Е. Гілл, С. Вайт ; Пер. з англ. Г. Пехник та В. Дехтярьова. – Львів : Літопис, 2003. – 416 с.
2. Гальчинський А. Світова фінансова криза: витоки, логіка трансформацій / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2008. – № 42. – 8 листопада. – С. 8.
3. Динкевич А. Финансовый кризис в США / А. Динкевич // Экономист. – 2002. – № 12. – С. 57–69.
4. Кравчук К. Він обіцяв повернутися / К. Кравчук // Контракти. – 2009. – № 12. – С. 12–13.
5. Каспрук В. Світові фінансові потрясіння починаються з Америки? / В. Каспрук // Сучасність. – 2007. – № 11/12. – С. 126–129.
6. Смирнов А. Ипотечный кризис в США: причины и следствия [Электронный ресурс] А. Смирнов // Финанс. – 2008. – 14 февраля. – Режим доступа: <http://www.finam.ru/analysis/forecasts00A6A/default.asp>.
7. СНГ: трудности экономической интеграции [Электронный ресурс] // Деловая пресса. – 1999. – 3 апреля. – Режим доступа : http://www.dubusinesspress.ru/newspaper/article_mId_44_alD_17154.html.
8. У вересні обсяги експорту продукції хімічної промисловості впали на 19,1% [Електронний ресурс] // Економіст. – 2012. – 11 вересня. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/655-u-veresn-obsyagi-eksportu-produkciyi-hmichnoyi-promislovost-vpali-na-191.html>.
9. Уманців Ю. Глобальні фінансові виклики: світовий досвід і українські реалії / Ю. Уманців // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 73–85.
10. Фесенко М. Глобальна економічна криза: причини та наслідки / М. Фесенко // Зовнішні справи. – 2008. – № 12. – С. 31–34.
11. Хіт Р. Антикризовий менеджмент для керівників / Р. Хіт ; Пер. з англ. Р. Л. Ткачук, С. М. Рябчук, Н. І. Мішеніна. – К. : Наукова думка, 2002. – 566 с.
12. Шинкаренко А. В какой мир мы вступим: Интервью с А. Гальчинским / А. Шинкаренко // Эксперт-Украина. – 2008. – № 50. – С. 34–39.
13. Шитов А. У американцев смена всех. Спад, а потом депрессия / А. Шитов // Эхо планеты. – 2008. – № 38. – С. 2–5.
14. Pyziur M. The Subprime Crisis and Challenges for Ukraine's Economy / M. Pyziur // Зовнішні справи. – 2008. – № 7. – С. 36–37.
15. Soros G. The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered / G. Soros. – New York : Public Affairs, 1998. – 245 (282) p.

Рецензенти: Бронніков В. Д., к.і.н., доцент;
Чупрін Р. В., к.політ.н.

© Брятко А. А., 2013

Дата надходження статті до редколегії 29.04.2013 р.

БРЯТКО Анатолій Андрійович – здобувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Коло наукових інтересів: зовнішня політика України, міжблокова взаємодія, світова фінансово-економічна система, формування, діяльність та управління автономними об'єднаннями, антикризове регулювання, військовий баланс.